

Онобль Е.

Революція 1917 року: французький погляд: 100 років тлумачень і репрезентацій / Пер. з фр. А.Рєпа. – К.: Ніка-Центр, 2016. – 248 с.

Книга Еріка Онобля складається з двох різних за жанрами наукових праць: нарис «Комунарські революції 1919 року в Україні» та монографії «Революція 1917 року: сто років дискусій у Франції». У нарисі висвітлюються зусилля 1854 комунарів у 32 сільськогосподарських комунах Ізюмського повіту на Харківщині налагодити нове життя в перші місяці 1919 р. У невеликій (145 с.) історіографічній монографії зроблено сміливу спробу проаналізувати французькі інтерпретації Російської революції 1917 р., які змінюва-

лися впродовж ста років. Особливість цих інтерпретацій полягала в тому (і тут Е.Онобль ішов за їх авторами), що вони не обмежувалися подіями 1917 р., а торкалися всього періоду існування СРСР. Тобто французький погляд на Російську революцію зосереджувався не тільки на подіях, що призвели до більшовицького перевороту, але й на імпульсах, завданих Жовтневою революцією дальшому розвитку. Аналіз таких інтерпретацій особливо актуальний у наші дні, коли відзначається столітній ювілей революційних подій в Росії та Україні, започаткованих поваленням самодержавства. Публікація книги стала можливою завдяки фінансовій підтримці посольства Франції в Україні.

Свій докторський ступінь Е.Онобль здобув у Вищій школі соціальних наук у Парижі – порівняно молодому науково-дослідному закладі, заснованому 1975 р. Ж. Ле Гоффом. Він чи не єдиний із французьких істориків, хто серйозно попрацював в архівах Києва, Харкова й Одеси. Знає основні європейські мови, що не дивина для молодшого покоління громадян Євросоюзу, бере участь у низці міжнародних наукових проєктів, зокрема «Кіно в Радянському Союзі та війна, 1939–1949 рр.», «Польсько-російсько-український трикутник історичних розбіжностей» та ін. У рецензованій книзі автор із блискучим знанням справи оцінив колосальну роль радянського кінематографа 1930-х рр. у створенні позитивного образу СРСР серед громадян Франції. Як майже всі серйозні науковці, Е.Онобль поєднує дослідницьку роботу з викладанням у Женевському університеті (несерйозних до викладання не допускають).

Своїх лівих поглядів Е.Онобль не приховує. Вони проявляються в нього навіть підсвідомо. Чого варта фраза з анотації до книжки: «Автор простежує історію битви інтерпретацій, що точилася в країні Клемансо і Тореза». Так, Франція являла собою арену, де виборювали місце при владі праві й ліві політичні сили, але уособленням лівих був аж ніяк не залежний від Кремля

М.Торез¹, а ціла низка соціалістичних лідерів аж до найбільш відомого з них – Ф.Міттерана. Звинувачувати Е.Онобля у симпатизуванні ФКП або КПРС не випадає, але відчувається, що він, як практично всі французи, схильний відносити більшовиків до політичних сил лівого спрямування. Та хіба тільки французи? На мою думку, однією з причин краху Тимчасового уряду було те, що есери й меншовики вважали більшовиків такими ж соціалістами, якими були вони самі. До речі, розповідаючи про судження Е.Онобля або тих французьких істориків, чий погляд він аналізує, я час від часу звертатимусь до власних положень, доведених у трикнижжі «Червоний виклик: Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі». Цю монографію було опубліковано 2013 р., але я так і не дочекався наукових рецензій від своїх колег.

У передмові до українського видання «Комунарських революцій 1919 року в Україні» Е.Онобль зауважив: «[...] мало не дві тисячі бідних селян у самий розпал громадянської війни намагалися встановити у своїх селах Утопію» (с.10). Що саме автор мав на увазі? Відповідь знаходимо в першому реченні вступу до нарису: «Усе належить усім, і в комуні ніхто не може вважати яку-небудь річ суто своєю, за винятком предметів особистого вжитку», – стверджували делегати Другої Паризької Комуні (*sic*), що розташувалася в селі Бригадирівці, неподалік Ізюму, на південний схід від Харкова» (с.13). Отже утопія полягала, на думку автора, у неможливості створити виробничий колектив, в якому все належало б усім.

Погодитися з цим не можна. Не будемо згадувати радянських колгоспів із різним ступенем відчуження власності – абсолютним (у комуні), середнім (в артілі), первинним (у товаристві спільного обробітку землі). Колгоспники цілком залежали від держави в особі посадовців сільради, райвиконкому та райкому партії, вони не володіли економічною свободою, яка може існувати тільки за наявності приватної власності на засоби виробництва. Згадаємо, однак, ізраїльський кібуц, де всі однаковою мірою володіють, користуються й розпоряджаються засобами виробництва. Цю форму власності можна назвати колективною тільки в побутовому значенні терміна. Засоби виробництва в кожному кібуці перебувають у приватній власності його членів, тому що сусідній кібуц не має до цього жодного стосунку. У світлі сказаного великі сумніви викликають тези, викладені в першій частині нарису під назвою «Утопія як рушій історії». Усі різновиди комуністичних учень, включаючи «науковий комунізм», утопічні, але утопія приховується не у сільськогосподарських комунах. Утопічною є теза про розподіл матеріальних благ за потребами, та й то ця теза – для «чайників». Можна розпропагувати нездійсненну мету, щоб вона виконувала мобілізуючу роль. Справді, ідея «світлого майбутнього» певний час впливала на поведінку мас, але згодом «чайники» перетворилися на циніків, які порівнювали розподіл за потребами з лінією горизонту, що завжди на віддалі. Суть справи в тому, що більшовики знищували приватних власників шляхом націоналізації, колективізації, конфіскації та реквізиції під

¹ У 1964 р. керівництво КПРС перейменувало на честь М.Тореза місто Чистякове на Донбасі. Під час декомунізації історичну назву повернуто.

гаслом побудови комунізму, але це зовсім не означало, що вони були спроможні знищити економічну категорію приватної власності. Після експропріації суспільства приватна власність під виглядом «загальнонародної» або колгоспно-кооперативної зосередилася в контрольованій вождями більшовиків державі-комуні, що й було істинною метою «комуністичного будівництва». Схоже, однак, що здійснювані соціально-економічні перетворення вожді справді вважали комуністичними. Тобто вони поділяли з масами ілюзію перетворення приватної власності на загальнонародну або колгоспно-кооперативну. Приватна власність передбачає наявність товарно-грошових відносин і вільного ринку, на якому ціни формуються за законом попиту та пропозиції. Ліквідація її теоретично пов'язана зі скасуванням товарно-грошових відносин і ринку. Якраз ці спроби мали місце під час ленінського штурму 1918–1920 рр. – у відкритій, і сталінського штурму 1929–1932 рр. – у прихованій формах.

Комуністичний штурм із наступним подоланням його катастрофічних наслідків супроводжувався масовим терором, не виключаючи актів геноциду – як у ленінські (нищення донських козаків, кримський терор, український голод 1921 р.), так і сталінські (голодомори в Україні, на Кубані, у республіці німців Поволжя, Казахстані) часи. Реальність опиралася народженому в голові людини радянському ладу, який до встановленої більшовиками в листопаді 1917 р. політичної диктатури додавав економічну. Е.Онобль знайшов у газеті «Le Monde» (від 22 лютого 1982 р.) цікавий відгук А.Фонтена на видану французькою мовою знамениту книгу М.Геллера та О.Некрича «Утопія при владі: Історія СРСР від 1917 р. до наших днів». «Геллер і Некрич, – писав А.Фонтен, – добре демонструють, з якою брутальністю більшовики відразу після Жовтневої революції накинулися на реальність, тобто на людський опір, який вони швидко ототожили із “саботажем” або “змовою”, – одразу як усе почало вказувати на те, що реальність не вписується в їхню схему» (с.190–191). А.Фонтен відштовхувався від перших дій ленінського уряду, ще до початку комуністичних перетворень. Проте Е.Онобль тут же починає аналізувати творчість французького історика, соціолога й релігієзнавця А.Безансона під таким кутом зору: скільки марксизму містилося в ленінізмі? Цьому запитанню можна надати й іншу форму: чи несе К.Маркс відповідальність за середньовічний терор, яким супроводжувалася експропріація суспільства в радянській Росії? У 1977 р. А.Безансон опублікував монографію «Інтелектуальні витоки ленінізму»², з приводу якої Е.Онобль зауважив: «Безансон розгорнув доволі класичну ідеологію, відсортовуючи різні впливи, які сформували доктрину Леніна: французька думка, німецька думка, але надто думка його російських попередників, серед яких були анархіст Бакунін і якобинець Ткачов» (с.193).

«Якобинця Ткачова» треба залишити на совісті автора – в Е.Онобля справді помітна тенденція штучно прив'язувати російсько-українські реалії до французьких. Але марксизм доби «Маніфесту Комуністичної партії» використовувався в ленінізмі тільки з метою надати європейського антуражу бажанню експропріювати суспільство створюваною В.Леніним специфічною

² Рос. переклад: *Безансон А. Интеллектуальные истоки ленинизма.* – Москва, 1998.

організаційною структурою у вигляді партії-держави з давніми російськими кріпосницькими традиціями. Як зауважив Е.Онобль, через три роки після появи згаданої вище монографії А.Безансон висловився ще категоричніше, коли реагував на фактичний матеріал, опублікований О.Солженіциним про червоний терор у часи ленінського штурму: «Солженіцин намацав у Леніна зародкову клітину, зиготу³ комунізму» (с.191). Наводжу ці судження А.Безансона з певним задоволенням, тому що через три з половиною десятиліття я обґрунтував їх, не знаючи першоджерела.

У світлі сказаного являє інтерес книга К.Інгерфлома «Неможливий громадянин: Російські корені ленінізму» (1988 р.). Автор детально розглянув риси комуністичної влади, що асоціювалася, як правило, із тоталітаризмом, але насправді були спадщиною царської Росії. Е.Онобль зауважив, що К.Інгерфлом з 60-річною різницею у часі повторив висновки відомого кадетського правника барона Б.Нольде. Той після еміграції до Франції опублікував книгу «Старий режим і Російська революція» (1928 р.), в якій можна зустріти такі знамениті слова: «Російська історія тривала й під час революційних років. Російський народ протягом свого існування зміг створити велику державу і наділити її неймовірною владою. Але історична доля не дозволила їй породити громадянина й сформувати сильний опірний каркас суспільства. Російську революцію зробили не громадяни, а піддані» (с.207).

Під час аналізу міжнародних наслідків Російської революції впливає низка цікавих запитань, які не знайшли відповіді у французькій історіографії й, відповідно, у монографії Е.Онобля. Чому після Першої світової війни радянзації не піддалися Італія, Німеччина, Австрія та інші європейські держави? Чому проковтнуті у свій час Російською імперією Фінляндія, Польща, країни Балтії спромоглися уникнути вірусу комунізму в його ленінській формі? Чому Україну з її іншим (до Переяславської ради) історичним минулим радянська Росія змогла поглинути тільки з третьої спроби, та й то лише з допомогою мільйонної армії?

Сумнівним за висновками, навіть за назвою, є невеликий підрозділ у книзі Е.Онобля – «1921 рік: знекровлене осердя світової революції». На початку автор пише: «Більшовики виходять переможцями в громадянській війні у 1921 році, зумівши будь-що зламати всілякий опір і, зокрема, опір селянства» (с.102). Завершуючи його на цій же сторінці з посиланням на монографію П.Брюїе «Історія Комуністичного інтернаціоналу 1919–1943» (1997 р.), Е.Онобль стверджує: «Від 1919 року Москва стає штаб-квартирою Комуністичного інтернаціоналу в час, коли після завершення Першої світової війни революційна хвиля затоплює всю Європу». Створюється враження, цілком у дусі радянської пропаганди, що Москва справді була осердям «світової революції». А насправді В.Ленін капітулював перед селянством, скасувавши в березні 1921 р. продовольчу й посівну розверстки, і побудувавши відносини між містом та селом на засадах вільного ринку. Тільки за вісім років Й.Сталін розпочав суцільну колективізацію, та й то селяни змусили його обмежитися артільною формою

³ Зигота – запліднена клітина, початкова стадія розвитку зародка.

колгоспу і вибороли собі право розпоряджатися, у тому числі шляхом реалізації на вільному ринку, продукції, одержаної з присадибної ділянки та в рахунок трудоднів. Революційна хвиля справді залила Європу після війни, але намагання Кремля забарвити її у червоний колір зазнали невдачі. Ленінсько-сталінський комуносоціалізм було нав'язано деяким країнам континенту тільки після Другої світової війни, коли Росія у вигляді СРСР перетворилася в наддержаву, здатну військовими й невійськовими засобами подолати їхній опір. Існує одна відповідь на всі ці запитання: тільки в Росії з її традицією азійського деспотизму могла прищепитися політична та економічна диктатура опанованої більшовицькими вождями держави над суспільством.

Справді, Російську революцію зробили не громадяни, а піддані. Ради солдатських (фактично – селянських, оскільки основу воюючої царської армії становили мобілізовані селяни, що зберігали родинну пам'ять про кріпосницькі часи) і робітничих (здебільшого робітників у першому поколінні) депутатів відіграли ключову роль у поваленні самодержавства, подоланні корніловського заколоту й поваленні Тимчасового уряду, тобто в усіх трьох вирішальних епізодах Російської революції. Ленінська партія більшовиків прорвалася до влади завдяки тому, що її доктринальний екстремізм, заснований на гаслах марксизму доби «Маніфесту Комуністичної партії», збігся зі стихійним екстремізмом народних низів, організованих у ради. Більшовики витіснили з рад соціалістичні партії есерів та меншовиків і перетворили ці органи революційної самоорганізації мас на клон власної партії.

Розглянемо, як Е.Онобль аналізує динаміку Російської революції. Свою монографію супроводжує одним-єдиним, але вражаючим епіграфом зі спадщини поета-футуриста Велимира Хлебникова, датованим 1912 р.: «[...] не следует ли ждать в 1917 году падения государства?». Епіграф не коментується, але й без того зрозуміло, що розчарована результатами революції 1905–1907 рр. російська інтелігенція передчувала наближення нової, більш масштабної революції. Можна навести й пророцтво В.Маяковського, який 1915 р. писав: «В терновом венце революций грядёт шестнадцатый год». Поет помилився лише на два місяці...

Однак падіння самодержавства у березні 1917 р. цікавило Е.Онобля менше за все. Розмежовуючи етапи Російської революції, він усе-таки ідентифікує 1917-й рік як рік Жовтневої революції. Учасника революційних подій у Петрограді французького військовослужбовця Ж.Садуля, який став комуністом та опублікував 1919 р. в Парижі «Нотатки про більшовицьку революцію (жовтень 1917 – січень 1919)», він характеризує як «родоначальника усталеної історіографічної ідеї про всю Російською революцію як більшовицьку». Щоправда посилається не на цю книжку, де в назві чітко позначено початок більшовицькій революції, а на статтю Ж.Садуля у французькому комуністичному бюлетені від 8 квітня 1920 р. Мовляв, «Садуль побудував метонімічний зв'язок між Російською революцією і більшовицькою революцією» (с.111).

Водночас Е.Онобль назвав французького історика, який 1997 р. першим виступив проти цієї історіографічної ідеї. Із приводу книги Н.Верта «Росія в

революції», яка тоді з'явилася, він зазначив: «Головний задум Верта полягав у тому, щоб показати множинність революцій, що стрясали країну протягом усього року, не зводячи сукупності процесу до більшовицького підсумку. Уперше повністю зникав поділ на дві частини – лютий/жовтень – поділ, що задавав ритм усім оповідям» (с.200).

На початку цієї рецензії я підкреслював, що Е.Онобль як типовий французький лівий відносить більшовиків до політичних сил лівого спрямування. Справді, характеризуючи динаміку подій із лютого до жовтня 1917 р.⁴, він так оцінює ленінську організацію: «Єдиною партією, що різко протиставилася загальному станові безсилля, виявилася більшовицька партія – крило марксистської соціал-демократії» (с.101). Просто по-ленінські: є така партія! А слід було б дослухатися до багаторазових заповідей вождя більшовиків, що його партія не має нічого спільного з меншовиками, тобто з соціал-демократами. Після приходу до влади В.Ленін відхрестився від соціал-демократів і в назві своєї партії, назвавши її «комуністичною».

Картина політичних подій «від лютого до жовтня 1917 р.» в монографії Е.Онобля значною мірою збігається з тією, яка малювалася радянською історіографією. Узяти хоча б іронізування з приводу «німецьких спонсорів Леніна» (с.152) або інтерпретацію липневих подій 1917 р. в Петрограді. У нарисі «Комунарські революції 1919 року в Україні» зазначається, що «у липні матроси стали організаторами збройного виступу внаслідок репресій з боку Тимчасового уряду проти крайніх лівих» (с.43). У монографії знову-таки стверджується: «Більшовики – це єдина сила, що йде на зіткнення з чинною владою, що піддається переслідуванням у липні 1917 року після непередбаченого озброєного бунту матросів на базі в Кронштадті» (с.101). Насправді Тимчасовий уряд тільки захищався після невдалої спроби В.Леніна пробитися до влади в липневі дні, яку детально висвітлено в англійських монографіях Р.Пайпса й О.Рабиновича на тему Російської революції.

Ким були більшовики в Російській революції – революціонерами чи контрреволюціонерами? Над цим ключовим питанням ані Е.Онобль, ані вся французька історіографія революції в Росії не задумувалися. А варто...

Схема Е.Онобля виглядає так: «Під натиском Леніна більшовики організують повстання в Петрограді 25 жовтня, у день відкриття Другого всеросійського з'їзду рад, на якому вони здобувають більшість [...] Більшість лівих партій полишають ради на знак протесту проти більшовицького перевороту [...] Тим часом німецьке військо не припиняє наступ. У відповідь більшовики обирають стрибок у невідоме: розпускають Установчі збори, укладають мир з Німеччиною, заохочують низові ініціативи, що оспорожують владу колишніх еліт (робітничий контроль, розподіл земель). [...] Боротьба класів обертається на боротьбу сіл проти міст і центральної влади. Мірою того, як суспільство розривається, а держава розпадається, партія більшовиків устанавлюється як остання міцна структура» (с.101–102).

⁴ Автор повідомляє читачам, що всі дати у книзі подаються за григоріанським календарем (с.21). Водночас він доволі часто збивається на старий стиль літочислення, який використовувався в дореволюційній Росії.

Який «стрибок у невідоме»?! Почитаймо «Квітневі тези», що з ними В.Ленін прибув з еміграції в революційний Петроград, де викладено всю програму захоплення влади й подальших дій: владу – радам (тоді ще під контролем есерів і меншовиків), жодної підтримки Тимчасовому уряду, завоювати ради, створювати радянську державу-комуни. Щоправда, гасла були інші: перетворити війну імперіалістичну на війну громадянську, не допускати сепаратного миру, організувати радянські господарства на базі поміщицьких маєтків. Головне завдання – завоювати ради, після чого перетворити їх, уже як клон власної партії, на державний орган. У липневі дні В.Ленін переконався, що ці гасла не діють і швиденько запозичив радянські. Бачимо, що Е.Онобль знає про зміну гасел: «Ніколя Верт, як і Марк Ферро до нього, показував розходження між тим, що солдати, селяни, робітники або представники некорінних народностей вкладали у “владу рад” (у тексті – “влади рад”, що спотворює смисл – С.К.), у гасла “миру”, “землі”, “робітничого контролю” і “прав народів на самовизначення”, та змістом, який йому надали більшовики» (с.200–201). Однак немає розуміння суті змін. Наприклад, гасло: «Фабрики – робітникам!» народні низи (зрозуміло – і рядові більшовики, яких залучили під ленінські прапори) розуміли як перетворення підприємств на власність робітничих колективів, а В.Ленін після захоплення влади та створення у грудні 1917 р. органів державної безпеки назвав таке розуміння гасла небезпечним анархо-синдикалізмом. Націоналізовані фабрики було передано державі-комуні, тобто партії-державі, а точніше – вождям партії, побудованої на засадах «демократичного централізму» зі сліпою підпорядкованістю підлеглих начальству. Натомість про радгоспи з колгоспами вожді більшовиків уже не мріяли аж до 1929 р. Орні землі було передано селянам, представленим депутатами солдатських рад, тобто наймогутнішою реальною силою в революції.

Соціально-економічну програму більшовиків було зорієнтовано на експропріацію суспільства державою, а точніше – партією-державою під прикриттям фразеології «Маніфесту Комуністичної партії». Політичну програму в основних рисах В.Ленін розробив ще під час революції 1905–1907 рр. Тож про який «стрибок у невідоме» можна говорити?!

Однак у схемі Е.Онобля навіть жовтневий переворот виглядає випадковістю: більшовики організують повстання в день відкриття Всеросійського з'їзду рад, на з'їзді здобувають більшість... А як здобувають? Гарвардський професор Р.Пайпс у книзі «Російська революція», виданій 1990 р., показав це дуже переконливо, і кожен може перевірити його висновки, якщо візьме підшивку газети «Известия» (котра й досі існує в Росії) за вересень – жовтень (ст. ст.) 1917 р. Есери та меншовики, які контролювали ВЦВК, не спромоглися перешкодити більшовикам готувати Всеросійський з'їзд рад, і ті запросили на нього представників переважно тих рад, де їхні однопартійці здобули більшість. А чого варте таке твердження: «Більшість лівих партій полишають ради на знак протесту проти більшовицького перевороту»? За контроль над радами йшла жорстка боротьба, яка закінчилася тільки в 1918 р. розгромом соціалістичних партій, організованим створеною В.Леніним ВЧК.

Підбиваючи підсумки у цьому питанні, треба визначити місце більшовиків, яких Е.Онобль називає «крайніми лівими», у спектрі революційних сил. Поза всякими сумнівами, у самодержавній Росії вони були революціонерами. Але як назвати політичний переворот, що усунув Тимчасовий уряд? Безумовно, він не мав усенародного мандату, але ж через це й називався «тимчасовим». Головним його завданням була підготовка демократичних виборів до Установчих зборів на підставі рівного, прямого, пропорційного, загального, таємного голосування («п'ятихвістки», як із гордістю говорили). Вибори було проведено через два з половиною тижні після перевороту в Петрограді, і на них ще не міг з'явитися «адміністративний ресурс». Вони переконливо показали, який вплив мали більшовики, за котрих проголосувало менше 20% населення (в Україні – 10%). Раднаркомові треба було б здавати владу есерівському уряду, оскільки есери виявилися найбільш чисельною фракцією депутатського корпусу. В.Ленін, однак, скористався набутою під час перевороту владою, щоб розігнати Установчі збори.

Якщо «революційним» можна назвати тимчасовий орган, який в умовах розпаду старого режиму визнає свою тимчасовість, поважає суверенність народу й забезпечує вільні вибори до постійного органу влади, то «контрреволюційним» виявиться такий орган, який діє навпаки: продовжує до нескінченності владу над суспільством, узурпує суверенні права народу та здійснює імітацію виборчого процесу (перші вільні вибори у СРСР відбулися тільки після конституційної реформи М.Горбачова 1988 р.). Використовуючи тактику максимального популізму й марксистську фразеологію доби «Маніфесту Комуністичної партії», вожді більшовиків запровадили однопартійну політичну диктатуру, експропріювали суспільство та поставили кожного громадянина в економічну залежність від створеної ними держави-комуни. Будучи складовою частиною стихійної радянської «революції низів» у пушкінському розумінні цього слова («русский бунт, бессмысленный и беспощадный»), жовтневий переворот одночасно являв собою ретельно підготовлений контрреволюційний путч, який поневолив три покоління радянських людей.

Рецензуючи історіографічну монографію, можна до нескінченності погоджуватися або полемізувати з представленими в ній авторами. У цій рецензії вдалося порушити тільки деякі питання теорії, пов'язані з Російською революцією. У полеміці перепало й авторові монографії. Треба підкреслити, однак, що Е.Онобль відмінно виконав свою місію, представивши українському читачеві головний зріз присвяченої Російській революції французької історіографії. Жодна країна у світі не може змагатися з Францією за кількістю революцій. Французи розуміють, що велична історія їхньої країни стала такою завдяки Великій Французькій революції, наступним корегуючим революціям і породженим ними глибинним реформам. Звідси походить їхній інтерес до революцій в інших країнах, і в першу чергу – у Росії.

На відміну від французьких читачів, інтерес українців до Російської революції 1917 р. пов'язаний не з простою допитливістю. Події, що почалися в Петрограді навесні 1917 р. й поширилися на всю імперську периферію, прямо та безпосередньо торкалися інтересів українського народу, етнічну територію

якого було поділено між Російською й Австро-Угорською імперіями. Те, що відбувалося в Україні в 1917–1923 рр., ми називаємо іншим терміном: визвольними змаганнями. Причина тільки в тому, що українські революції в Росії та Австро-Угорщині були пов'язані з міжнаціональними і громадянськими війнами, які вирували в імперіях. У цих війнах українському народові доводилося виборювати свою свободу й незалежність.

Книгу Еріка Онобля видавництво «Ніка-Центр» опублікувало невеликим накладом – 1000 примірників. До моїх рук вона потрапила тільки тому, що довелося стати дискусантом на презентації, проведеній культурним центром при посольстві Франції в Україні. Сподіваюсь, що ця рецензія приверне увагу фахівців до книжки, присвяченої такій важливій темі, і створить попит, необхідний для повторного видання. Якщо перевидання стане необхідним, маю надію, автор урахує висловлені тут зауваження та рекомендації.

Перш за все хочу звернути увагу перекладача Андрія Репи на деякі недоречності, що їх варто усунути. Російська революція заслуговує на те, щоб подавати її із заголовної літери. Велика Французька революція передається на письмі з двох заголовних слів. Так само писалася Велика Жовтнева соціалістична революція. В оригіналі видана у Франції історіографічна монографія Е.Онобля має назву «La Révolution russe, une histoire française: Lectures et représentations depuis 1917». При перекладі країна, в якій відбувалася революція, випала. Становище рятує те, що 1917 р. в Європі революція сталася тільки в Росії. Бажано, однак, назвати її Російською.

«Юрієві» Мартову треба повернути ім'я, одержане при народженні – Юлій (с.117). У назвах американських університетів із зазначенням міст, де вони розміщені, випав Нью-Йорк, унаслідок чого маємо комбінацію «Колумбійський університет в Гарварді» (с.148). «Народник Олександр Чайнов» – це російський і радянський економіст та соціолог, спеціаліст із селянського питання О.Чаянов (с.167). «Фахівець з Радянського Союзу Ален Блюм» є все-таки французьким фахівцем, який спеціалізується в галузі історії СРСР (с.201).

Читач упадає у ступор, зауваживши те, що приписується А.Безансону: «Психічний розлад спершу стався в голові однієї людини, а потім після 7 лютого 1917 року перенісся на ціле місто, але на цьому не зупинився й охопив увесь світ» (с.195). Трохи раніше наводиться інша цитата з книги А.Безансона «Інтелектуальні витоки ленінізму»: ідеологія була «сутністю радянського режиму, незмінно, починаючи з 7 листопада 1917 року» (с.193). Звідси випливає, що в першому випадку при перекладі назву місяця було спотворено.

С.В.Кульчицький (Київ)